

УДК 028.1

АДАБИЙ ОКУУНУ ОКУП-ҮЙРӨНҮҮДӨ ЫРЛАРДЫ ОКУТУУНУН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Сакиева С., А.Т. Маматумаров
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.
abu0624@mail.ru

Аннотация

Макалада, адабий окуулуктарда ырлардын тематикалык берилиши, алардын мазмундук өзгөчөлүгү, аларды окуп-үйрөнүүнү уюштуруу, окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүнө жетишүү жолдору каралат.

Annotation

In this article is given the thematic giving of rhyme in literary reading, their content peculiarity, to organize to learn them, and students` ways of achievements in creativeness.

Кенже мектеп жашындагы окуучулардын адабий окууну окуп-үйрөнүүсү балдардын адептик жана эстетикалык сапаттарын өнүктүрөт. Ал өнүгүүдө «адабий окуу сабагынын башкы милдети – бул, адабий маалыматтарды топтоо, окурмандык кабыл алуусундагы адабий билимин таанып-билүүсүн, чыгармачылык фантазиясын, эмоционалдык жана адептик-руханий чөйрөсүн өркүндөтүү болуп эсептелинет.»¹ бул милдеттерди ишке ашырууда ырларды окутуу өзгөчө мааниге ээ. Бүгүнкү күндө мектеп практикасында ырларды окутууда баарыбызга белгилүү болгондой эле окуучулардын ишмердүүлүгү төмөнкүлөрдөн турат:

- ырды жаттоо;
- мугалимдин баяндамасы аркылуу ыр эмне жөнүндө экинчи билүү;
- ырдын мазмунуна карата берилген суроолор менен иштөө;
- Ал эми мугалимдин иш-аракети:
- эки же андан ашык ырларды бириктирип, бир тема катары (бир сабак) өтүү;
- ырларды курулай жаттатуу (класста же үйдөн жаттап келүүгө сунуштоо);
- китепте ырдын мазмунуна карата берилген суроо-тапшырмаларга коментарий берүү аркылуу ырдын мазмунун ачуу;
- ыр эмне жөнүндө жазылгандыгын окуучулардан суроо

Ырларды окутууда салтка айланып калган ишмердүүлүктөрдөн чегинүү жасап, ырларды окутууда адабий окуу сабагын окуп-үйрөнүүгө негиздеп уюштуруу мезгил талабы. Андыктан, адабий окуулуктарда ырлардын камтылышы жана алардын мазмундук өзгөчөлүгүнө жараша окутууну уюштуруу максаттуу болчудай. Ырлардын адабий окуулукта берилиши төмөнкүдөй тематикадагы материалдарга негизделет:

- Китеп – билим булагы;
- Менин жан дүйнөм;
- Алтын балалык;
- Туулган жердин топурагы алтын;
- Жыл мезгилдери;
- Апалардын майрамы;
- Нооруз – жаңынын башталышы;
- Жеңиш күнү;
- Бабалардан калган сөз (элдик оозеки чыгармачылык);
- Элибиздин улуу инсандары;
- Ата Журтубузду, тилибиз менен дилибиздин байлыгын коргойлу;

¹ Сакиева С.С., Ураимов К.М., Осмоналиева С.Ч., Маматумаров А.Т. «Адабий окуу» предметинин концепциясы - ЖАМУнун жарчысы - 2012 №1(26) 1-бөлүм.: Жалал-Абад - 2012

- Эр эмгегин жер жебейт;
- Тилим – менин жан дүйнөм;
- Менин чыгармам;
- Сөз үйрөнүп алалы;
- Ойлонолу, табалы;
- Өткөн турмуш элеси;
- Күлкү – ден соолуктун мүлкү;
- Кыргыз акын-жазуучуларынын балдар чыгармалары;
- Дүйнө элдеринин балдар чыгармалары ж,б.

Ырлар жогорудагы тематикага байланыштуу бөлүмдөргө камтылып, өзүнөн мурунку жана кийинки чыгармалар менен маанилик жана тематикалык жактан байланышта каралат. Ырларды окутуудагы өзгөчөлүктөр катары төмөнкүлөрдү сунуштадык. Алар:

1. Окуу көндүмдөрүнө басым жасоо.
2. Мазмундук, тематикалык жактан өзүнөн мурунку жана кийинки чыгармалар менен байланыштарын салыштыруу менен окуп-үйрөнүүнү уюштуруу.
3. Ырда катышкан каармандарды талдоо, мүнөздөө.
4. Чыгармачылык ишмердүүлүктү уюштуруу.

1. Окуу көндүмдөрүнө басым жасоо.

Ырларды окутууда окуу көндүмдөрүнө басым жасоо окуучулардын көркөм окууга жетишүүсүн камсыздоого негиз болот. Окуу көндүмдөрүн окуучулардын табигый өзгөчөлүгүнө жараша өздөштүргөн окуу көндүмдөрүнүн деңгээлинде практикалоо маанилүү. Аны менен катар кара сөз менен берилген текстке караганда ыр түрүндөгү текстти көркөм окуу окуучуларга бир топ ыңгайлуу. Бул өзгөчөлүктү ишке ашырууда мугалим менен окуучунун ишмердүүлүктөрү катары төмөнкүлөрдү сунуштадык:

Мугалимдин ишмердүүлүгү:

- ырды көркөм окуу;
- окуучуларга ырдын эмоционалдык абалын таптыруу;
- текстин ичинен жаратылыш кубулуштары (добуштар, түстөр, жыттар) баяндалган жана берилген образдуу сөз, сөз айкаштарын табууга жана образдуу окууга багыттоо;
- ырды окууда пауза, тыным, логикалык, психологиялык басымдарды жасоону уюштуруу, жана калыптандыруу;

Окуучунун ишмердүүлүгү:

- ырдын эмоционалдык абалын аныктоо;
- текстин ичинен жаратылыш кубулуштары (добуштар, түстөр, жыттар) баяндалган жана берилген образдуу сөз, сөз айкаштарын табуу, аларды образдуу көркөм окуу;
- ырды окууда пауза, тыным, логикалык, психологиялык басымдарды колдонуу;
- ырды окуучу өздөштүргөн окуу көндүмдөрүнүн деңгээлинде окуу

2. Мазмундук, тематикалык жана маанилик жактан өзүнөн мурунку жана кийинки чыгармалар менен байланыштарын салыштыруу менен окуп-үйрөнүүнү уюштуруу.

Ырдын мазмундук өзгөчөлүктөрүн эске алып окуп-үйрөнүүнү уюштуруунун негизин ырды талдоо, анын мазмундук өзгөчөлүгүнө, тематикасына, маанисине карап мурунку жана кийинки чыгармалар менен байланышын, айырмачылыктарын салыштыруу түзөт. Мындай жол менен ырларды окуп-үйрөнүүдө мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгү төмөнкүдөй сунушталды: (орсут методистерин материалдарына таяндык²)

² Баклага Е.Н., методист отдела бразования, 21981. Методические рекомендации по организации работы с произведениями различных жанров - nach-school.narod.ru/files/03/03-44.doc

Мугалимдин ишмердүүлүгү:

- окуучуларда ырдагы сүрөттөлүшкө карата жекече оюн билдирүүгө жана баяндама жасоого мотив жаратуу;
- ырдан жаратылышты баяндаган сөздөрдү, издеп табууга, акындын жаратылышка тартылган толкундануусун, маанайын, сезимин аңдоого;
- ырдан метафора, эпитет³ түрүндө берилген сөз, сөз айкаштарынын маанисин талдоого багыт берүү;
- автордун жаратылыштын сүрөттөлүшүнө болгон мамилесин билдирген сөздөрүнө байкоо жүргүзүп, баяндоого чакыруу;
- ырды тематикалык жана маанилик жактан мурунку жана кийинки чыгармалар менен салыштырууга карата суроо-тапшырмаларды берүү;
- бир эле автордун түрдүү тематикадагы ырларын атоо.

Окуучунун ишмердүүлүгү:

- ырдан жаратылышты баяндаган текстти издеп табуу, оюн текстке таянып коргоо;
- ырдын ичиндеги акындын жаратылышка тартылган толкундануусун, маанайын, сезимин аңдоо;
- автордун жаратылыштын сүрөттөлүшүнө болгон мамилесин билдирген сөздөргө байкоо жүргүзүү жана баяндоо;
- ырдагы сүрөттөлүшкө карата жекече оюн билдирүү, баяндама жасоо;
- ырды тематикалык жана маанилик жактан мурунку жана кийинки чыгармалар менен салыштыруу, мазмундук жактан окшоштуктарын табуу;
- бир эле автордун түрдүү тематикадагы ырларын атоо, аларды мазмундук жактан салыштырып, айырмачылыктарын баяндоо.

3. Ырда катышкан каармандарды талдоо, мүнөздөө.

Адабий окууларга (2-4-класс) эпикалык жана лирикалык ырлар киргизилет.

Эпикалык ырлардын борбрунда образ персонаждар, т.а. автордун жашоодогу бир, же бир нече мезгилди сүрөттөшү. Эпикалык ырлардын түзүлүшү аңгеме, тексттердин мазмунуна үндөшүп турат. Бирок алар көркөмдүк түзүлүшү жагынан прозалык чыгармалардан өзгөчөлөнүп турат. Эпикалык ырларга К. Тыныстановдун «Бала менен чымчык», Т. Кожомбердиевдин «Адептүү кыз», Т. Сатылгановдун «Насыят» (2-класс), А. Токомбаевдин «Китеп», А. Осмоновдун «Мугалим», «Китепти сүй», «Торутай», Ж. Сыдыковдун «Канаттуулар», К. Урманбековдун «Айдагы кыз», Ж. Мамытовдун «Ат жабдыксыз ат жайдак» (3-класс), Т. Самудиновдун «Жаныбарлар дүйнөсү», С. Жусиевдин «Топоз менен карышкыр», «Кекиликтин уясы» (4-класс) ж.б. сунуш кылынган.⁴ Ушундай ырларды окуп-үйрөнүүдө каармандарды талдоо, мүнөздөө иштери жүргүзүлөт. Ал ишмердүүлүктөрдөгү окуучу менен мугалимдин ишмердүүлүгүн төмөнкүдөй сунуштадык.

Мугалимдин ишмердүүлүгү:

- каармандары атоого, талдоого жана аларга карата окуучуда мүнөздөмө берүүгө түрткү берүүчү суроо-тапшырмаларды иштеп, сунуштоо;

Окуучунун ишмердүүлүгү:

- ырдан каармандарды табуу, тизмектеп жазуу;
- каармандарды бири-бирине салыштырып талдоо;
- каармандарга мүнөздөмө берүү;
- каармандарды сүрөттөгөн сөз, сөз айкаш, ыр саптарын тексттен табуу, окуу (өздөштүргөн окуу көндүмүнө жараша окуу);
- каарманды мүнөздөп өз оюн билдирүүдө ырдан цитаталарды колдонуу.

³ Метафора – нерселердин, же түшүнүктөрдүн окшоштугуна карай, бир сөздүн ордуна башка бир сөздү колдонуу.

Эпитет – адабий чыгармада – бир нерсенин аты кошо айтылуучу, көрк берүүчү сыпат.

⁴ С.С. Сакиева «Башталгыч мектептерде адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» - Б.: «Инсанат» - 2010 – 157-бет.

4. Чыгармачылык ишмердүүлүктү уюштуруу

Башталгыч класстарда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн уюштурууга, калыптандырууга, өнүктүрүүгө багытталган маселелерди камтыган теориялык жана методикалык материалдарды С.С.Сакиеванын эмгектеринен кезиктирүүгө болот. Мисалы, «Башталгыч мектептерде адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» аталышындагы эмгегинин авторефератынын⁵ таблица 2.2.2 жана таблица 2.2.3. таблицаларында окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгү «Конгантив», «Мотивация», «Ишмердүүлүк» критерийлери менен өлчөнүп, анын көрсөткүчтөрү, өлчөө каражаттары жана окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүк деңгээлдери (төмөнкү, ортоңку, жогорку) 3 деңгээлге ажыратылып, окуучулардан күтүлүүчү ишмердүүлүктөр так көрсөтүлгөн. Ушул критерийди негиз кылып ырларды окутуудагы окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн уюштуруу маңыздуу.

Ырларды окуп-үйрөнүүдө окуучулардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн уюштурууга жетишүү жогорудагы сунушталган өзгөчөлүктөрдү ишке ашыруу менен ишке ашат. Тактап айтканда;

1. Окуу көндүмдөрүнө басым жасоо.
2. Мазмундук, тематикалык жана маанилик жактан өзүнөн мурунку жана кийинки чыгармалар менен байланыштарын салыштыруу менен окуп-үйрөнүүнү уюштуруу.
3. Ырда катышкан каармандарды талдоо, мүнөздөө.

Бул 3 өзгөчөлүктөрдү толук ишке ашыруу менен 4-өзгөчөлүк катары сунушталган *Чыгармачылык ишмердүүлүктү уюштуруу* максатына жетет. Мында окуучу менен мугалимдин ишмердүүлүгү катары төмөнкүлөрдү сунуштадык.

Мугалимдин ишмердүүлүгү:

- өздөштүгөн окуу көндүмүнүн деңгээлинде окууга, талапка ылайык көркөм окууга, каармандарга, ырдын мазмуна карата сын көз карашын жаратууга, чыгармага чыгарма жазууга, сүрөт тартууга, ролдоштуруп аткарууга, мазмунун өз сөзү менен баяндоого окуучуда мотив жаратуу.

Окуучунун ишмердүүлүгү:

- ырды өздөштүргөн окуу көндүмүнүн абалында окуу;
- каармандарды бири-бирине салыштырып-талдоодо каармандарга, ырдын мазмунуна сын көз карашын жаратуу, баяндоо;
- каармандарга берген мүнөздөмөсүн, автордун жаратылыштын сүрөттөлүшүнө болгон мамилесин билдирген сөздөргө байкоо жүргүзүп, жасаган баяндамасына таянып чыгармага чыгарма жаратуу;
- ырдагы сүрөттөлүшкө карата жекече билдирген оюн, баяндамасын, жаратылышты баяндаган текстке таянып коргогон оюн, каармандарды сүрөттөгөн сөз, сөз айкаш, ыр саптарын колдонуп сүрөт тартуу;
- ырдан андаган акындын жаратылышка тартылган толкундануусун, маанайын, сезимин пайдаланып интонация, тыным, психологиялык жана логикалык тынымдарды жасоо менен көркөм окууга жетишүү.

Адабий окууну окуп-үйрөнүүдө ырларды окутууну уюштуруу жолдору келечектүү жана проблемалуу. Анткени азыркы күндө окуучунун компетенттүүлүгү маанилүү.

Колдонулган адабияттар:

1. С.С. Сакиева «Башталгыч мектептерде адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» - Б.: «Инсанат» - 2010 – 157-бет.

⁵ педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын авторефераты

2. Сакиева С.С., Ураимов К.М., Осмоналиева С.Ч., Маматумаров А.Т. «Адабий окуу» предметинин концепциясы - ЖАМУнун жарчысы - 2012 №1(26) 1-бөлүм.: Жалал-Абад - 2012
3. Баклага Е.Н., методист отдела бразования, 21981. Методические рекомендации по организации работы с произведениями различных жанров - nach-school.narod.ru/files/03/03
4. М. Борбугулов Адабият теориясы – Б.: 1996
5. Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу курал. Б.: 2004
6. О.В. Тимахова Обучение младших школьников выразительному чтению лирических стихотворений - Уссурийск, 2004.